

Надія Мірошниченко

СВІТОГЛЯДНІ ЗАСАДИ ПЕДАГОГІЧНИХ ПОГЛЯДІВ МИКОЛИ НЕПЛЮЄВА

У сучасних соціально-економічних умовах зростає увага до професійної підготовки учнів, забезпечення їх необхідними вміннями та надання кваліфікації, що найбільше відповідає потребам держави. Формування готовності до трудового життя і до участі в суспільному виробництві є одними з основних завдань сучасних загальноосвітніх закладів. З огляду на це актуальним та необхідним, на наш погляд, є вивчення спадщини Миколи Миколайовича Неплюєва – просвітителя, філософа і педагога, засновника чоловічої та жіночої сільськогосподарських шкіл, Хрестовоздвиженського трудового братства.

Історіографія кін. XIX – поч. XX ст. репрезентована працями вітчизняних і зарубіжних авторів: І. Абрамова, В. Екземплярського, М. Побединського, О. Меньшикова, П. Солонини, А. Тюменєва, М. Жевахова, Н. Тарєєва, В. Соловійова, А. Грас'є. У радянський період діяльність М. Неплюєва не вивчали, оскільки вона була кваліфікована як злочинна, багато його вихованців репресували. Сучасна історіографія обраної проблеми представлена дослідженнями: В. Авдасьова, В. Глушка, І. Гордєєвої, Н. Ігнатович, І. Куліш-Лукашевич, Р. Ладу, Л. Мельника, О. Сикорського, Н. Солодовника, Г. Фурсея, М. Соміна, П. Федоренка, К. Черненко та інших.

Метою статті є дослідження світоглядних засад педагогічних поглядів М. Неплюєва та визначення їх провідних особливостей, що передбачає висвітлення таких аспектів: філософсько-релігійного (ідея Боголюдини), суспільно-політичних (ідеї еволюційного розвитку суспільства і «системної доброчинності»), економічних (створення зразкових прибуткових господарств на основі артільної праці і рівного розподілення прибутку), педагогічного (ідея християнської трудової школи), а також порівняльний аналіз поглядів М. Неплюєва з іншими визначними представниками наукової та педагогічної думки.

Вивчення творчого доробку подвижника дало змогу виокремити чинники формування його світогляду: походження та особисті якості Миколи Миколайовича; протест проти соціальної дійсності; систематичні і тривалі закордонні подорожі; порубіжне розташування його «соціального поселення» у хут. Воздвиженськ на межі українських і російських земель. Встановлено, що ідея побудови земного раю в окремо взятому хуторі та доцільність формування юної особистості на лоні природи була близька для багатьох інтелектуалів кін. XVIII – XIX ст. (Ж.-Ж. Руссо, Г. Сковорода, В. Капніст, В. Каразін, О. Паліцин, П. Прокопович, П. Куліш), для яких ця ідея була своєрідною формою соціального протесту. Аналіз книг і брошур М. Неплюєва, насамперед таких як «Історичне покликання російського поміщика», «Совість. Сторінка з життя російського поміщика», «Хліб насущний», «Братські союзи в навчальних закладах вищих, середніх та нижчих», розкриває історію становлення його релігійно-філософських та суспільно-політичних поглядів, особливості яких полягали у викритті ним псевдохристиянської сутності російського суспільства, що ґрунтувалося на жорсткій вертикалі державної влади, порушенні представниками світської та церковної влади християнських заповідей, відчуженні парафіян від активної участі громади у життєдіяльності місцевої громади і суспільства, цезарепапизмі – підпорядкуванні духовного життя монархові. Ідеї М. Неплюєва були споріднені з течіями протестантського теологічного модернізму, неокатолицизму, соціального християнства (соціального евангелізму). Прагнення до створення Царства Божого на землі завдяки непохитності приватної власності і християнському примиренню класів, зумовлене потребами реформованого капіталізму, було альтернативою атеїстичному революційному соціалізму. М. Неплюєв був прибічником «свободи совісті» і противником «примусової віри», адже згідно з російським законодавством, всі парафіяни, особливо чиновники, мали відвідувати храми, отримуючи у священника відповідні довідки, що зумовлювало формальне ставлення. Мислитель заявляв, що щира віра має реалізовуватися не за примусом, а за покликом серця. У цьому полягає величний задум Творця, адже людина, позбавлена свободи вибору, – маріонетка в руках Бога, «лялька, заведена на добро», що суперечить гуманістичній сутності християнства. Мислитель був переконаний, що більшість його сучасників, відвідуючи храми і дотримуючись

обрядовості, відмовилися від християнства як основи життя, що більшість учнів у школах не вміють ні думати, ні ставитися до ближніх і до життя по-християнському [1, 11].

Серед російських релігійних мислителів близькими до М. Неплюєва є погляди В. Соловйова (українця по материнській лінії) – учня і продовжувача ідей видатного українського філософа-кордоцентриста П. Юркевича. Доказом спорідненості світогляду М. Неплюєва та В. Соловйова є те, що Микола Миколайович фінансував видання творів свого однодумця, який, сповідуючи ідею «вселенського братства», співчував своєму меценату в тому, що його досвід не знаходить належного розуміння в суспільстві.

Незважаючи на те, що деякі російські дослідники позиціонують М. Неплюєва як монархіста і чорносотенця, на нашу думку, більш правомірно репрезентувати його як досить поміркованого діяча, який гостро критикував «рутину» (чинний державний лад) і водночас намагався відвернути революційні події. Вирішення актуальних суспільно-політичних та соціально-економічних проблем держави М. Неплюєв вбачав у налагодженні соціального діалогу між вищим класом і трудовим народом: «Ми чітко уявляємо неподобство сучасного соціального ладу, ми чітко уявляємо собі ідеал кращого соціального устрою. Питання полягає в тому, як перейти від невтішного сьогодення до кращого майбутнього. Є два шляхи: шлях повільний – добровільної дружньої діяльності всіх класів суспільства, і шлях швидкий – грубого фізичного насильства» [6, 54]. М. Неплюєв був прихильником «мирного прогресу», надаючи перевагу еволюційному шляху розвитку суспільства.

Подвижник виступав проти «безсистемної благодійності». Він стверджував, що за її допомогою багатії намагаються «приспати совість», підкупити громадську думку, не усуваючи ні бідності, ні соціальної несправедливості. М. Неплюєв пояснював: «Я ось мільйонер. Якщо я розіб'ю мільйон на копійки і кожному жебракові дам по копійці, то що зміниться в людському суспільстві, де є багаті і бідні? Нічого не зміниться. То хіба можна обігріти вогнищем, розібраним на вуглики? Тому потрібно створювати форми братського життя, при яких людина людині не буде вовком. І потрібно, щоб ці форми кожен прийняв свідомо і вільно» [4, 9].

Хоча М. Неплюєв був патріотом своєї держави та молився за «преображенну» (оновлену) Росію, він не поділяв ідей войовничого мілітаризму та національної зверхності, що панували серед представників суспільної еліти імперії, був противником великодержавного шовінізму, що агресивно заявляв про себе на початку ХХ ст.: «...сам факт об'єднання багатьох народів в одну державну спільноту є цінним із точки зору мирного єднання між усіма народами. Треба замінити механічну єдність органічною, згуртувавши духовно всі народи, що входять до складу Російської Імперії, цементом любові. Для цього необхідно, щоб великоросійське плем'я добровільно відмовилося від гордовитого становища нації «панівної», і прийняло на себе святу благородну справу нації, яка об'єднує всі інші любов'ю» [3, 21].

Подвижник закликав співвітчизників відчутти відповідальність за благополуччя прийдешніх поколінь: «Ми уявляємо себе християнами, але все наше життя, весь наш побут громадський і приватний прямо суперечить християнській доктрині і моральному кодексу, заповіданому Христом. Суспільство деморалізоване, але ніхто не переймається цим, хоча це є першопричиною соціально-економічної нестабільності, низького життєвого рівня населення держави. Кожен вважає свою деморалізацію настільки ж природним явищем, як і деморалізацію всього навколишнього суспільства» [6, 3]. Люди, які піддалися матеріальним вигодам не схильні змінювати їх на цінності інтелектуального чи морального характеру. М. Неплюєв вважав, що цинізм у цьому дійшов, здається, до кульмінаційного моменту – «задушивши в собі потреби вищого порядку, ми не тільки не соромимося своєї звіроподібності, але навіть не вміємо поважати людські почуття і неухильно знущуємося над ними, вважаючи їх безглуздою утопією, наївною маячнею» [6, 24].

На думку М. Неплюєва, найдоцільнішим засобом поліпшення матеріального становища селянства є піднесення його морального і культурного рівня, надання якісної освіти, яка б забезпечила належний рівень добробуту. Девізом життя М. Неплюєва було повернення обличчям до селян. Подвижник виступав за рівний справедливий розподіл матеріальних благ у суспільстві: кожна заможна людина повинна сприяти організації трудових християнських

братств, віддаючи в оренду свої землі [204, 58]. Микола Миколайович уявляв справедливий соціальний устрій на основі створення мережі трудових братств (селянських, ремісничих, торговельних, «відомчих», навчальних) за професійною ознакою.

У своїх працях М. Неплюєв порушував проблеми занедбаності села і байдужого ставлення до нього з боку влади, вирішення яких пов'язував із вихованням, що має забезпечити народу розумову і моральну силу. Щоб селянин міг грамотно розпоряджатися земельним наділом, необхідні знання, ініціативність, досвідченість, спритність: «Треба, щоб він не віддавав останні мідні гроші знахарці для заговорювання хворої дитини або зачумленої худобини; треба, щоб баба його відучилася від неохайності, головної причини хронічних пожеж; треба, щоб він пізнав хоч яку-небудь радість у житті менш руйнівну, ніж шинок» [4, 8].

Система педагогічних поглядів М. Неплюєва охоплює мету освіти, виховний ідеал, цінності, педагогічні принципи, завдання, напрямки, методи і прийоми виховання. Метою освіти є формування гармонійно розвиненої людини – будівника справедливого суспільства, що здійснюється на засадах трудової християнської педагогіки. Особливі надії він пов'язував із селянством, яке, зберігаючи християнські цінності, мало потенціал перетворення на «культурних хліборобів», рушій суспільного прогресу. Педагог визначив основні напрями і цілі виховання: релігійне (пробудження в душі дитини внутрішнього Бога; проникнення душі вченням братської любові Христа Спасителя); моральне (розвиток сумління та морального обов'язку – чуйності щодо високих ідеалів; виховання сили волі і чесності); розумове (систематичний виклад найкорисніших для конкретної дитини знань; розвиток розумових здібностей, здатності до зосередження уваги; усвідомлення причинно-наслідкових зв'язків чіткої логічності); фізичне (здоров'я тіла, спритність рухів, витонченість форм).

Враховуючи недоліки шкільної системи, одним з педагогічних завдань М. Неплюєв вважав виховання селянських дітей «...у свідомій вірі в Христа Спасителя і свідомій любові до нього» [6, 57]. За визначенням педагога, це полягало у поясненні учням, що віра без діла є мертвою догмою, і, вивчаючи закон Божий, вони повинні узгоджувати своє життя із християнськими заповідями. Не достатньо знати біблійні легенди і виконувати релігійні обряди; потрібне розуміння їх змісту і дотримання відповідного способу життя. Діти повинні перейнятися розумінням, що Бог і добро – синоніми, і що не можна любити Бога, не люблячи добро, що байдужість до добра і поблажливість до зла є байдужістю до Бога [1, 38]. Релігійне виховання в народних школах, на думку педагога, втратило ефективність, оскільки глибоко просякнуте матеріалізмом. Микола Миколайович пояснював, що народ за допомогою молитви звик просити матеріальні блага, здоров'я, врожай тощо. Сутність християнської релігії – моральний кодекс, став чужим розумінню більшості. Це стосується і релігійних свят, які мають бути днями відпочинку від фізичної праці, днями присвячення Богу. Натомість, як зауважує М. Неплюєв, ці дні перетворилися на час розгулу, п'яних оргій, лайки та побоїщ. Подвижника непокоїло те, що без належного релігійного виховання у школі, релігія сприймається більшістю дорослих не як реальна, розумна основа життя, а як утопія, придатна хіба що для розради наївних у тяжкі хвилини життя.

Згідно з переконаннями М. Неплюєва, школа повинна мати «моралізуючий ідеал», інакше вона буде завдавати шкоди, даючи людям небезпечне знаряддя в боротьбі за існування: надаючи освіту, випускатиме у світ людей недобропорядних, недостойних, які дбатимуть тільки про власний добробут. М. Неплюєв зауважував: «...коли деморалізуючий вплив міст і робітничих казарм так швидко поширюється, коли скандальні підприємці на ярмарку життя заражають людей прагненням наживи, не зважаючи ні на що, необхідність подібного моралізуючого впливу школи є очевидною, є такою нагальною потребою для держави і суспільства, що ми, земські діячі, зобов'язані зробити все від нас залежне» [1, 8]. За переконанням М. Неплюєва, «...школа повинна готувати до життя, не лише розвиваючи розум, надаючи корисні знання, загартовуючи для практичної діяльності, але і виховуючи волю у напрямі добра, розвивати прагнення до добра» [1, 18]. На думку М. Неплюєва, виховати – це розвинути в дитині всі найкращі, добрі якості, викоринивши всі злі.

Згідно з поглядами Миколи Миколайовича, любов має бути основою виховання, дисципліни, мудрості, святості, організації праці. Брак любові у суспільстві, за його словами, спричинив хвороби народної душі: «Не були любими, не любили, не жили любов'ю, втратили розуміння значення любові, не цінували любов, не вірили у силу любові, зачерствіли серця, перестали бути надбанням Божим, стали безблагодатні» [2, 21].

Микола Миколайович був переконаний, що громадянське виховання здатне забезпечити братство – спеціальне середовище (мікросоціум), модель майбутнього суспільства. Потребою епохи М. Неплюєв вважав організацію християнських спілок школярів та студентів вищих навчальних закладів, покликаних «...захистити своїх членів від настирливих спокус навколишнього життя, навчити їх критично ставитися до нього з точки зору християнської етики..., розрізняти біле і чорне не по недомислу отців наших, а за заповідями Світла від Світла Небесного» [1, 34–36].

Складовою частиною виховання молоді М. Неплюєв вважав фізичну працю, що забезпечує повноцінне існування людини і необхідна для придбання чесним шляхом хліба насущного. Вона, за його словами, «...робить вивчення спеціальних предметів у школі свідомішим і християнський настрій більш безкорисливим» [6, 132]. У розумінні Миколи Миколайовича фізична праця є творцем матеріальних цінностей і кращим засобом виховання якостей людини, здобуття трудового гарту. Педагог вважав за доцільне виховувати шанобливе ставлення до будь-якого виду діяльності без зверхності. Землеробська праця визнавалася ним «...найбільш незалежною і здатною задовольняти нагальні матеріальні потреби».

Микола Миколайович приділяв увагу екологічному вихованню молоді, розробивши спеціальні правила ставлення до довкілля: «До тварин і рослин ми повинні ставитись дбайливо і з любов'ю, не вважати себе у праві і до них ставитися з грубою гордістю, без потреби руйнуючи і заподіюючи шкоду. Представник любові не може бути злим і гордим варваром у ставленні до тварин, рослин і навіть мінералів. Бажане ставлення дбайливе й обережне без перебільшень, що приводять до крайнощів» [5, 14]. Це також відіграло роль у духовному та моральному вихованні молоді.

Значну увагу М. Неплюєв відводив статевому і гендерному вихованню, чистоті взаємин між юнаками і дівчатами. Відповідальність за їхні стосунки він покладав на керівника братства, який мав стежити за поведінкою молоді. Педагог пояснював, що «...чуттєвість п'янить людину не менше вина, робить її рабом пристрастей, абсолютно не здатним керувати собою і своїм життям; вони повинні зрозуміти, що жіноча сором'язливість і бездоганна скромність відносин є неминучим наслідком християнського настрою духу і чесного життя по вірі» [5, 53].

Основними мотивами усвідомлення М. Неплюєвим власної життєвої місії були відчуття особистої відповідальності за майбутнє своєї країни; бажання примирення соціальної верхівки з трудовим народом; необхідність просвіти селян – виховання нового покоління віруючих, інтелігентних, морально стійких громадян на основі братерських відносин. Аналіз педагогічної спадщини М. Неплюєва свідчить, що його заслуга полягала в актуалізації таких цінностей як любов, віра, праця, совість, честь, гідність, самоконтроль, самовиховання, самовдосконалення. Праці мислителя охоплюють різноманітні напрямки виховання: релігійний, моральний, громадянський, розумовий, естетичний, фізичний, екологічний та статевий.

Джерела та література

1. **Неплюев Н. Братские союзы в учебных заведениях высших, средних и низших. Могут ли долше обходиться без них церковь и христианское государство, и как их осуществить?** Лейпциг, 1893.
2. **Неплюев Н. Партия мирного прогресса. Ее идеальные основы и жизненная программа.** Глухов, 1906.
3. **Неплюев Н. Полное собрание сочинений.** Т. 1: Томление духа. Санкт-Петербург, 1901.
4. **Неплюев Н. Совесть. Страница из жизни помещика.** Москва, 1881.
5. **Неплюев Н. Трудовое братство и школы его.** Санкт-Петербург, 1900.
6. **Неплюев Н. Хлеб насущный.** Москва, 1883.